

کتابشناسی موضوعی

مآخذ شناسی

جنگهای صلیبی

عبدالله ناصری طاهری

۱. آلبرماله: «مهمترین نتیجه جنگ زوال قدرت ارباب ملک بود.»
۲. رنه گروسه: «جنگهای صلیبی اولین سلطه استعماری مسیحی علیه اسلام در مشرق بود.»
۳. جرج تریولیان: «جنگهای صلیبی، حرکت نفوذی اقطاع داران مسیحی ضد عرب بود.»
۴. برنارد لویس: «جنگهای صلیبی، اولین حرکت ابتکاری غرب در گسترش سلطه خود بود. محرک این جنگها، مادیات و دنیا بود و دین به عنوان عامل روانی و روحی آن را پوشانید.»
۵. هانری ویلیام دیویز: «جنگهای صلیبی، استعمار اروپایی است.»
۶. ژون لامون: «شواهد حاکی است که فرماندهان صلیبی، فقط اهداف مادی را دنبال می کردند.»
۷. ج. و. تامسون: «جنگهای صلیبی اولین تجربه استعمار غربی در خارج از حدود و ثغور خود بود که به منظور بهره برداری اقتصادی صورت گرفت.»
۸. ارنست بارکر: «اصرار مسیحیان بر انتشار مذهب

بسیاری از مورخان کلیه جنگها و ستیزه های شرق و غرب را در تاریخ، جنگهای صلیبی نامیده اند. همچون جنگ هراکلیوس علیه ایرانیان در قرن هفتم برای برگرداندن صلیب بیت المقدس، جنگ مسلمانان با رومیها در یرموک، جنگهای امپراتور نقفور فوکاس با سیف الدوله حمدانی در قرن دهم میلادی، جنگهای مسیحیان علیه مسلمانان در اسپانیا، سیسیل و جنوب ایتالیا در قرون دهم و یازدهم، و خلاصه جنگهای بزرگ اسلام و مسیحیت که از پایان قرن یازدهم تا اواخر قرن سیزدهم در منطقه شام و مصر پدید آمد. اما از آن میان، جنگهای اخیر مشهور است که با زمینه ها و علل متعددی در غرب و شرق پدید آمد و برای هر دو جامعه، نتایجی پدید آورد. این جنگها، به تعبیر برخی از مورخان، افق فکری اروپا را وسعت بخشید؛ همان وسعت فکری که منجر به رنسانس شد. در جهان اسلام نیز آثار بزرگی پدید آورد، ولی آنچه درخور توجه است، عنایت بیشتر غربیهاست به تدوین تاریخ جنگهای صلیبی. قبل از آنکه به بررسی منابع تاریخی جنگ صلیب پردازیم، نمونه ای از اظهار نظر نویسندگان غیرمسلمان معاصر را ارائه می دهیم:

گرفته است. از مشخصات دیگر کتاب مذکور، اشاره مفصل به روابط سیاسی دولت بنو ارتق با صلیبیهاست.

۲. التاريخ الباهر فی الدولة الاتابکية، تألیف ابن اثیر. هر چند ابن اثیر بیشتر به یک تاریخنگار عمومی در جهان اسلام شهرت یافته و ما بیشتر او را از خلال الکامل می‌شناسیم، اما اهتمام او به سایر رشته‌های تاریخی اختصاصی، انساب و تراجم و رجال قابل تقدیر است.^۴ در التاريخ الباهر که درباره دولت اتابکان موصل نوشته شده، به جنگاوریه‌های عمادالدین زنگی و پسرش نورالدین علیه صلیبیها پرداخته است؛ خصوصاً جهاد نورالدین محمود زنگی با صلیبیها و بازپس‌گیری بعضی شهرهای اسلامی از مسیحیان در فاصله سالهای ۵۴۱-۵۶۹هـ/ ۱۱۴۷م-۱۱۷م را به دست او به روشنی و کمال ترسیم کرده است.

خانواده ابن اثیر از صاحب‌منصبان دولت اتابکه موصل به شمار می‌روند. از این رو نویسنده در این کتاب تعصب خاصی نسبت به دولت مذکور، خصوصاً عمادالدین و نورالدین نشان می‌دهد. از طرفی دیگر، علاوه بر تفصیل اخبار جنگهای صلیبی در فاصله حکومت اتابکان زنگی، گزارشهای تاریخی خود را با نثری مکلف و غیر قابل قیاس با الکامل ارائه داده و به علاوه از شعر و ضرب‌المثل‌های فراوان بهره برده است. برای مثال در سال ۵۶۵هـ/ ۱۱۶۹م صلیبیها شهر دمیاط در مصر را محاصره کردند. اما شکست فاحشی متحمل شدند و بازگشتند. ابن اثیر آنها را با این جمله مورد تمسخر قرار داده: «ذهب النعامه تطلب قرین فعدادت بلاذین»^۵. منابع ابن اثیر در این کتاب، علاوه بر مراجع او در الکامل فی التاريخ، شنیده‌های اوست از پدرش.

۱. تاریخنگاری براساس سال و زمان را تاریخنگاری حوایات می‌نامند. مورخان مسلمان تا قرون پنجم و ششم هجری بر این اساس تاریخ نوشته‌اند؛ مانند طبری و ابن اثیر، تاریخنگاری براساس موضوع، که از این دوره به بعد در جهان اسلام شایع شده، تاریخنگاری موضوعات نامیده می‌شود؛ مانند تاریخ ابن خلدون.

2. Gabrieli

۳. عبدالهادی حائری، نخستین رویاروییهای اندیشه‌گران ایران با دو رویه تمدن بورژوازی غرب. امیرکبیر، ۱۳۶۷ش. ص ۱۳۹، نقل از: Gabrieli, Arab Historians, pp. XI - XXXVI; idem, "Arabic Historiograph", P. 98.

۴. در جای دیگر به تفصیل اشاره شده است. ر. ک: مقدمه‌ای بر تاریخنگاری ابن اثیر، اثر نگارنده، آینه پژوهش، ش ۲۲.

۵. التاريخ الباهر فی الدولة الاتابکية، تحقیق عبدالقادر احمد طلیمات. دارالکتب الحدیث، قاهره، ص ۱۴۴.

کاتولیک عامل جنگهای صلیبی بود.»

۹. لوئیس هالفن: «جنگهای صلیبی ادامه جنگهای توسعه طلبانه زمینداری در غرب است که زمینداران بزرگ قبل از آن برپا کردند.»

۱۰. فلیپ حتّی: «جنگهای صلیبی در ادامه نزاع شرق و غرب بوده و با تمدن آن دو ارتباط دارد، نه مذهب آن دو.»

۱۱. هنری لوکاس: «اینکه عامل بیداری اروپا را جنگهای صلیبی بدانیم، مبالغه آمیز است و اگر جنگهای صلیبی شکل نمی‌گرفت تأثیر فرهنگ اسلامی بر غرب، که از اندلس شروع شده بود، بیشتر می‌شد.»

۱۲. پروفیسور کاسمینسکی: «جنگهای صلیبی، افق فکر غربیها را وسعت بخشید.»

در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان منابع جنگهای صلیبی را به دو بخش اسلامی و غربی و هریک را در دو گروه قدیم و جدید خلاصه کرد. بدون تردید مسلمانان در زمینه منابع دست اول درباره جنگهای صلیبی ضعیف‌ترند. شاید علل آن، یکی غافلگیر شدن مسلمانان در این حملات و هجوم ناگهانی غرب علیه جهان اسلام باشد و دوم بسنده کردن تاریخنگاران مسلمان به تاریخنگاری حوایات و بی‌توجهی به تاریخنگاری موضوعات^۱. در صورتی که غربیها از قرن یازدهم میلادی به بعد و پس از تجدید حیات فکری، به موضوعنگاری بیشتر از زمان‌نگاری و سال‌نگاری توجه داشتند. گابریلی^۲ علت اساسی این را که مورخان مسلمان پدیده مهم جنگهای صلیبی را ناچیز شمرده‌اند و بدان نپرداخته‌اند، حس برتری جویی مسلمانان نسبت به غرب می‌داند^۳. یکی از علل مهم در این خصوص، وضعیت جهان اسلام در دوره جنگهای صلیبی و درگیریهای فرقه‌ای و جنگ هفتادو دو ملت بوده است.

الف - منابع اسلامی

۱. الکامل فی التاريخ، تألیف ابن اثیر (۵۵۵-۶۳۰هـ/ ۱۱۶۰-۱۲۳۲م) عزالدین علی بن محمد بن عبدالکریم شیبانی، معروف به ابن الاثیر جزری، از تاریخنگاران مشهور مسلمان در روزگار جنگهای صلیبی است. در تاریخ عمومی خود به نام الکامل، به تفصیل، حوادث و جزئیات جنگهای صلیبی را از آغاز تا سال ۶۲۸ قمری بیان کرده است. ابن اثیر آن بخش از اخبار جنگهای صلیبی را که خود درک نکرده بیشتر از آثار عمادالدین کاتب اصفهانی، یعنی الفتح القسی فی الفتح القدسی والبرق الشامی وابن قلانسی، ذیل تاریخ دمشق و نوشته ابن جوزی به نام المنتظم بهره

۳. ذیل تاریخ دمشق تألیف حمزة بن اسد بن علی بن محمد تمیمی، معروف به «ابن قلانسی» (۴۷۰-۵۵۵هـ/۱۰۷۷-۱۱۶۰م).

این کتاب حوادث تاریخی در منطقه شام را از سال ۳۶۰هـ/۹۷۰م تا زمان مرگ مولف بیان می کند. روزگار فاطمیها، سلجوقیها و دو جنگ اول و دوم صلیبی بوده که خود شاهد آنها بوده است. ابن قلانسی از آن جهت که خود معاصر جنگهای صلیبی بوده و دوبار منصب ریاست شهر دمشق را عهده دار بوده است،^۶ به اسناد رسمی دولتی دسترسی داشته و از آنها بهره گرفته است و دسترسی به اسناد و مشاهده حوادث و معاصرت با آنها، اهمیت فوق العاده ای به کتاب بخشیده است. اولین بار امدروز،^۷ خاورشناس سویسی الاصل انگلیسی، در سال ۱۹۰۸ کتاب ابن اثیر را تحقیق و در لیدن به چاپ رسانید. تحقیق دیگر این اثر از دکتر سهیل زگار، استاد تاریخ دانشگاه دمشق و کارشناس جنگهای صلیبی است که در سال ۱۹۸۳ به انجام رسانیده است.^۸

۴. البرق الشامی، تألیف محمد بن محمد اصفهانی، معروف به عمادالدین کاتب (۵۱۹-۵۹۷هـ/۱۱۲۵-۱۲۰۱م). کاتب اصفهانی صاحب دیوان انشاء در دولت صلاح الدین و با او در جنگ با صلیبیها همراه بوده است. کتاب او حاوی تاریخ سیاسی عصر صلاح الدین در بین سالهای ۵۸۹ تا ۵۶۲هـ می باشد. این کتاب در هفت مجلد ساخته شده و جز دو مجلد سوم و پنجم، بقیه آن مفقود شده است. یکی از منابع اساسی عمادالدین در البرق الشامی، رسائل قاضی فاضل عبدالرحیم بن علی بیسانی (م ۵۶۹هـ/۱۲۰۰م) وزیر صلاح الدین ایوبی است.

سنالبرق الشامی، تألیف فتح بن علی بنداری، ملخص و مختصر کتاب مذکور است.

۵. الفتح القسی فی الفتح القدسی، از عمادالدین. کتاب مذکور حوادث بین سالهای ۵۸۳هـ (سال فتح بیت المقدس توسط صلاح الدین) و ۵۸۹هـ (مرگ صلاح الدین) را بررسی کرده است. اسنادی که در دو کتاب مذکور عماد آمده، به رغم سبک مغلق و مطمئن آن، بر ارزش آنها به عنوان منابع معتبر تاریخی افزوده است.^۹ ابن اثیر جزری در تألیف الکامل از دو اثر کاتب اصفهانی بهره جسته است.

۶. تاریخ حلب، تألیف محمد بن علی بن محمد بن احمد بن نزار تنوخی حلبی، معروف به ابن عظیمی (۴۸۲-۵۵۶هـ/۱۰۸۹-۱۱۶۰م).

در فترت دو جنگ اول و دوم صلیبی، بعد از کتاب

ابن قلانسی، قدیمیترین منبع، تاریخی حلب ابن عظیمی، مورخ و شاعر شیعی است. حاجی خلیفه در کشف الظنون به مفصل این تاریخ اشاره دارد، اما آنچه اینک در دسترس است، خلاصه ای بیش نیست که برای اولین بار کلودکاهن خاورشناس فرانسوی، بخشهایی از آن را منتشر نمود.^{۱۰} ابن عظیمی که خود شاهد و معاصر جنگ اول بوده، حوادث شمال سوریه، به عنوان کانون جنگهای صلیبی را، تا سال ۵۳۸ ثبت کرده است. شایان ذکر است تاریخ حلب، یک تاریخ عمومی است.

۷. الرسائل، از قاضی عبدالرحیم بن علی بیسانی (۵۲۹-۵۹۶هـ/۱۱۳۴-۱۱۹۹م).

وی کار اداری خود را از آخرین سالهای سلسله فاطمی در مصر شروع کرده و بین سالهای ۵۸۵ و ۵۸۸ وزیر صلاح الدین ایوبی بود. رسائل او که حاوی مطالب ارزنده اجتماعی و سیاسی در این دوره است، مورد استناد سایرین، خصوصاً همعصرش عماد کاتب اصفهانی بوده است.

۸. النوادر السلطانیة و المحاسن الیوسفیة، تألیف یوسف بن رافع بن تمیم اسدی، معروف به قاضی ابن شداد (۵۳۹-۶۳۲هـ/۱۱۴۵-۱۲۳۴م).

این کتاب کم حجم، با زبانی ساده در دو بخش تألیف شده است. بخش اول در مورد زندگی و فضایل صلاح الدین و بخش دوم، که اساس کتاب را تشکیل می دهد، در مورد لشکرکشی شیرکوه به مصر تا مرگ صلاح الدین نوشته است. ابن شداد، عمده حوادث را خود شاهد بوده و موارد نادری را که خود ناظر نبوده، از دیگران پرس و جو کرده است. البته کار او خالی از اشکال نیست و ابن خلکان و ابوشامه برخی از روایات او را تصحیح کرده اند.^{۱۱}

۹. القوت، تألیف حمدان بن عبدالرحیم اثاری^{۱۲}.

۶. شذرات الذهب، بیروت، ج ۴، ص ۱۴۷.

۷. Amedroz, H. f. (۱۸۵۴-۱۹۱۷م).

۸. نگارنده از این اثر بهره گرفته است.

۹. تاریخنگاری در اسلام، ترجمه و تدوین یعقوب آژند. نشر گستره، تهران، ۱۳۶۱ش. ص ۱۵۰.

۱۰. Cahen: C. (مولود ۱۹۰۹م) استاد تاریخ اسلام در دانشگاههای استراسبورگ و پاریس و از صاحب نظران و کارشناسان جنگهای صلیبی است. او موجز تاریخ حلب یا تاریخ عظیمی را در ۱۹۲۸م به چاپ رسانید. المستشرقون، ج ۱، ص ۳۴۲.

۱۱. تاریخنگاری در اسلام، ص ۱۵۱.

۱۲. منسوب به اثارب، قلعه ای در سه فرسخی حلب، بین حلب و انطاکیه. معجم البلدان، ج ۱، ص ۸۹.

ابن خلکان، ابوشامة و ابن فرات، از آثار او بهره فراوان گرفته اند.

۱۴. الروضتين في اخبار الدولتين النورية والصلاحية تالیف عبدالرحمان بن اسماعیل مقدسی، معروف به ابوشامة (۵۹۹-۶۶۵هـ/۱۲۰۲-۱۲۶۷م). او حدیث شناس، فقیه و مورخ شامی بود که متأثر از روش ابن عساکر، یعنی حدیث نگاری، تاریخ خود را تدوین کرد. منابع عمده ابوشامة در این کتاب عبارتند از: ذیل تاریخ دمشق، نوشته ابن قلانسی، النوادر السلطانية اثر قاضی ابن شداد و التاریخ الباهر، تالیف ابن اثیر. این نکته گفتنی است که ابوشامة، التاریخ الباهر را به علت بدبینی ابن اثیر به ایوبیان به اندازه دو منبع دیگر جدی نگرفته است. جمال الدین بن واصل محمد بن سالم (۶۹۷هـ-۱۲۸۹م) کتابی به نام مفرج الکروب فی اخبار بنی ایوب در شرح حال دولت ایوبیان نوشته که متأثر است از ابوشامة و آن بخش از الروضتين که در مورد دولت صلاح الدین و فرزندانش است.

۱۵. الاعتبار، تالیف اسامة بن منقذ (۴۸۸-۵۸۳هـ/۱۰۹۵-۱۱۹۸۷م). آل منقذ از فرمانروایان قلعه شیزر در شمال غربی سوریه بودند که یکی از قلعه های استراتژیک در جنگهای صلیبی بود. اسامة از امیران جنگاور و شاعر و ادیب این خاندان بود. او سفرهای متعددی به مصر، شام، جزیره و سایر بلاد عرب داشت و کتاب او دستاورد همین سفرهاست و حاوی اخبار جنگهای صلیبی و حیات اجتماعی و فرهنگی مسلمین و مسیحیان در خلال جنگهای صلیبی در قرن ششم هجری است. الاعتبار در توصیف بی خردی و ضعف علمی و اخلاقی مسیحیان و نیز تاثیرپذیری مثبت ایشان از مسلمانان حکایات خواندنی دارد^{۱۷}.

۱۶. تذكرة اللبیت و نزهة الادیب، تالیف محمد بن مکرم. او که از نویسندگان دربار سلطان منصور قلاوون بود و بسیاری از اسناد سیاسی جنگهای صلیبی را در این مجموعه گرد آورده است.

۱۷. تذكرة بالاخبار عن اتفاقات الاسفار، اثر ابوالحسین

۱۳. معجم البلدان، ج ۱، ص ۸۹؛ معجم الادباء، ج ۴، ص ۱۴۳؛ الاعلام، ج ۲، ص ۲۷۴.

۱۴. تاریخ حلب، ص ۱۵، (مقدمه).

۱۵. الاعلام، ج ۳، ص ۳۱۶.

۱۶. زبدة الحلب من تاریخ حلب، ابن عدیم، تحقیق سامی الدهان. معهد الفرسی للدراسات العربیة، دمشق، بی تا.

۱۷. الاعتبار، تحقیق فیلیپ حتی. الدار المتحدة للنشر، بیروت، ۱۹۸۱م. چاپ اول این کتاب توسط حتی در ۱۹۳۰م و از طرف دانشگاه پرینستون آمریکا صورت گرفته است.

این مورخ، معاصر ابن عظیمی و کتاب او در مورد تاریخ حلب است. وی اهتمام فراوانی به جنگهای صلیبی داشته و می گویند اولین مورخ شمال شام است که درباره جنگهای صلیبی نوشته است. این کتاب مفقود شده، ولی حموی در دو معجم خود و ابن العدیم در بغیة الطلب از آن گزارش و اطلاعاتی می دهند^{۱۳}. معاصر همو، نویسنده دیگری است شیعی مذهب به نام علی بن عبدالله بن ابی جرادة که در تاریخ مفقود خود مطالبی درباره جنگهای صلیبی و سلجوقیان نوشته است^{۱۴}.

۱۰. المنتظم فی تاریخ الملوك والامم، تالیف عبدالرحمن بن علی بن محمد جوزی، معروف به ابن جوزی، (۵۰۸-۵۹۷هـ/۱۱۱۴-۱۲۰۱م).

ابن جوزی این کتاب را به روش ابن اثیر در الکامل نوشته و تا حدود صدسال بعد را شامل شده است. در حواضت جنگهای صلیبی و روابط دولتهای مسلمان با صلیبها مطالب فراوانی دارد. خود او این کتاب را تحت عنوان مختصر المنتظم تلخیص کرده که بنا به گزارش زرکلی هنوز به چاپ نرسیده است^{۱۵}.

۱۱. مرآة الزمان فی تاریخ الاعیان، نوشته یوسف بن قزاوغلی ابن عبدالله، معروف به سبط ابن جوزی (۵۸۱-۶۵۴هـ/۱۱۸۵-۱۲۵۶م).

این کتاب همانند «الکامل» و «المنتظم» یک تاریخ عمومی است و در فاصله حدود یک قرن و نیم از آغاز جنگهای صلیبی به بعد، (۵۱۰ تا ۶۵۴هـ) روایات و اخباری را گزارش می دهد که در سایر مصادر متقدم یافت نمی شود. همچنین این مورخ بیشتر به شرح حالنگاری از علما توجه داشته تا تاریخ سیاسی.

۱۲. زبدة الحلب من تاریخ حلب، از عمر بن احمد بن هبه الله بن ابی جرادة عقیلی، معروف به ابن عدیم (۵۸۸-۶۶۶هـ/۱۱۹۲-۱۲۶۲م).

این کتاب، تلخیص اثر دیگری از ابن مورخ است به نام بغیة الطلب فی تاریخ حلب. هرچند این کتاب تاریخ محلی است، ولی مطالب مفصلی درباره جنگهای صلیبی و هجوم صلیبها به انطاکیه، حلب و سایر نقاط شمال سوریه دارد^{۱۶}.

۱۳. معادن الذهب، تالیف یحیی بن حمیده حلبی، معروف به ابن ابی طی (۶۳۰-۷۰۰هـ/۱۲۳۲-۰۰۰م).

او از مورخین شیعی و فرزند یک نجار حلبی بود. در اثر خود، که یک تاریخ محلی در مورد حلب است، به اسناد و گزارشهای تجربی اهمیت فراوان می دهد و این اهتمام، او را مورخی معتمد معرفی نموده است. مورخین بعدی، چون

محمد بن احمد بن جبیر اندلسی (۵۴۰-۶۱۴هـ/۱۱۴۵-۱۲۱۷م).

این کتاب که به نام رحله یا سفرنامه ابن جبیر مشهور است، در بیان اوضاع سیاسی و اجتماعی مصر و شام در ایام جنگهای صلیبی، منبع قابل توجهی است.

۱۸. الاعلام والتبیین فی خروج الملاعن الفرنج علی دیار المسلمین،^{۱۸} تألیف احمد بن علی بن مغربی، معروف به ابن حریری (...-۹۲۶هـ/...-۱۵۱۹م).

این کتاب که تاریخ مختصر براساس حوایات است، تنها اثر ویژه جنگهای صلیبی است که با فاصله زمانی نسبتاً طولانی نوشته شده است. ابن حریری رخدادهای جنگهای صلیبی را باختصار و با استناد به الروضتین ابوشامه، مرآة الزمان سبط ابن جوزی، مفرج الکروب ابن واصل و السلوک لمعرفة دول الملوک مقریزی نوشته است. اشکالات ادبی و تاریخی کتاب نشانگر ضعف علمی و تاریخی نویسنده است. برای مثال او اشغال شهر طرابلس در شام را به سال ۹۴۵ هجری ذکر کرده، در صورتی که این شهر در سال ۵۰۲ هجری سقوط کرد.

علاوه بر کتب تاریخی و سفرنامه‌ها که اشاره شد، تواریخ محلی، عمومی و سفرنامه‌هایی وجود دارد که از حوادث کلی جنگهای صلیبی مطالبی را به ثبت رسانده‌اند. اما آنچه در شناسایی ویژگیهای منابع اسلامی این دوره قابل توجه است، به این شرح است:

۱. اختصاصی نبودن تواریخ:

بجز الاعلام والتبیین و تا حدودی الفتح القسی فی الفتح القدسی و النوادر السلطانیة که بیشتر سیره صلاح الدین ایوبی است، و التاریخ الباهر، که در مورد اتابکان موصل است، بقیه منابع عمومی است.

۲. دست اول نبودن عموم منابع:

بجز کتاب ذیل تاریخ دمشق، نوشته ابن قلانسی و تاریخ عظیمی، سایر منابع که به موضوع جنگهای صلیبی پرداخته‌اند، با دوران جنگ اول و آغاز هجوم مسیحیان فاصله دارند.

۳. اقتباس منابع از یکدیگر:

همان گونه که در معرفی منابع آمده، منابع تاریخی مسلمین مشترکات فراوان دارند و بسیاری از آنها برگرفته از دیگری است.

ب- منابع غیر اسلامی

1. Gesta Francorum et aliorum Hierosoly mitanorum.

این کتاب که با نام اعمال الفرنجة و حجاج بیت المقدس به عربی ترجمه شده، از مورخی مجهول است. وی از آغاز

حرکت صلیبها تا اشغال بیت المقدس توسط آنها در صحنه جنگها حضور داشته است و احتمال می‌رود از افسران و نظامیان دولت نورماندی در سیسیل باشد. زیرا در این کتاب حملات بوهیوند نورماندی را نوشته است.^{۱۹}

از ویژگیهای این کتاب یکی آن است که دو اسلوب و سبک نگارش دارد و احتمال می‌رود توسط دو نفر نگارش شده است. در بخش اول که جنبه تاریخی آن بر جنبه ادبی برتری دارد، نویسنده به انگیزه هجوم مسیحیان و ماهیت روابط مسیحیان روم با بیزانس پرداخته و در بخش دوم که تفوق جنبه ادبی آن چشمگیر است، به آیات و روایات کتاب مقدس اشارات فراوان شده است. مشخصه دیگر این است که مرجع سایر مورخان بعد از خود است و دشمنی با کلیسای شرق و بیزانس در آن به چشم می‌خورد. از آنجا که نویسنده این کتاب، خود از اصحاب کلیساست، انگیزه دینی در تحلیل علل و زمینه‌های جنگهای صلیبی بر سایر جنبه‌ها و انگیزه‌ها برتری دارد.

2. Historia Francorum dui ceperunt Iherusalem.

نام عربی کتاب تاریخ الفرنجة اللذین استولوا علی بیت المقدس یا تاریخ الفرنجة غزاة بیت المقدس،^{۲۰} و مورخ آن ریمون داگیل^{۲۱} است. او از سواران نزدیک کنت تولوز، است که خود یکی از رهبران جنگ اولی صلیبی بود. تاریخ ریمون داگیل تا حدودی نظام اجتماعی صلیبها را در سرزمینهای شام بیان می‌کند. برای مثال رهبران جنگ به تاسیس صندوقی به نام صندوق تعاون مالی مبادرت کرده تا در صورت از بین رفتن اسبهای سواران که ممکن بود در اثنا جنگ و یا بر اثر حوادث طبیعی از بین بروند، اسب دیگری خریداری نموده و جایگزین آن نمایند.^{۲۲}

این مورخ که علمانی و از اصحاب کلیساست، حوادث جنگ را از آغاز حرکت صلیبها از فرانسه تا عسقلان بیان

۱۸. همان گونه که اشاره شد، این کتاب با نام تاریخ جنگهای صلیبی و به همراه مقدمه‌ای توسط نگارنده ترجمه و توسط سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در سال ۱۳۶۹ منتشر شده است.

۱۹. پس از اجتماع کلرمون، سپاه صلیبی در چهار گروه به سمت شرق حرکت کرد. یکی از گروهها، سپاه نورماندی بود که از جنوب ایتالیا به آلبانی، مقدونیه، قسطنطنیه به فرماندهی بوهیوند ره سپرد.

۲۰. با این نام توسط دکتر حسین محمد عطیه، استاد دانشکده ادبیات دانشگاه طنطای، ترجمه و در سال ۱۹۹۰ در اسکندریه چاپ شده است.

۲۱. ر. ک: تاریخ جنگهای صلیبی، ترجمه عبدالله ناصری، ص ۲۱. ر. ک: Raimond d Agiles.

۲۲. تاریخ الفرنجة غزاة بیت المقدس، تألیف ریموند اگیل، ترجمه حسین محمد عطیه. دارالمعرفة الجامعیة، اسکندریه، ۱۹۹۰م، ص ۹۱.

مجمع کلرمون حاضر بوده، در جنگ اول صلیبی شرکت نجسته و مطالب کتاب خود را از شاهدان جنگ و کتاب مورخ مجهول برگرفته است.

۶. رابرت ماین، راهب کلیسای قدیس ریمی ۲۷ در شهر ریمز ۲۸ فرانسه بود. پس از سه سال از کلیسا طرد شد و گوشه عزلت گزید. در این ایام، کتاب خود را به نام تاریخ بیت المقدس (Historia Therosolimitana) تدوین کرد و هدفش اتمام کتاب مورخ مجهول بود.

۷. آکهارت دورا کشیش آلمانی، کتابی تحت عنوان بیت المقدس نوشت.

۸. کافارو، اهل ژنوا، کتابی به نام حولیات ژنوا نوشت که حوادث سالهای ۱۱۰۰ تا ۱۱۶۳ م را دربرمی گرفت. همین فرد کتاب کوچکی در سال ۱۱۵۵ م با نام آزادسازی شهرهای مشرق ۲۹ (Libertio Civitation Orientis) به جای گذاشت.

۹. گوته، ۳۰ مؤلف کتاب جنگ انطاکیه، یکی از مصادر مهم جنگهای اول صلیبی را برجای نهاده است. او در این کتاب، حوادث بین سالهای ۱۱۱۵ و ۱۱۲۲ م را شرح کرده است. ۳۱. چون جنگ اول صلیبی، به علت پیروزی غرب اهمیت بسزایی برای صلیبها داشته است، بیشتر منابع درباره آن از جانب وابستگان به کلیسای غرب نوشته شده است و کمتر اصحاب کلیسای شرق و مسیحیان ساکن شرق مدیترانه به تالیف در مورد آن دست زده اند. آنچه از آثار بیژانس می توان برشمرد، کتاب آن کومنین، ۳۲ ملکه بیژانس است که در مورد زندگانی پدرش الکسیس کومنین، نوشته و دیگری کتاب متی رهاوی ۳۳ و مخائیل سوری است ۳۴ که در هر دو از

23. Foucher de Chartres.

۲۴. این کتاب توسط دکتر زیاد العسلی و با نام تاریخ الحمله الی القدس، ترجمه و توسط دارالشرق بیروت در سال ۱۹۹۰ چاپ شده است.

۲۵. او فقط در یک موضوع لفظ مسلمانان را بدکار گرفته و آن هنگام بازپس گیری شهر صور است.

26. Albert d Aix

27. Saint - Remi.

28. Reims.

۲۹. العرب والروم واللاتین، ص ۱۹. ژوزف نسیم یوسف، دارالنهضة العربیة، بیروت، ۱۹۸۱ م.

30. Gauthier.

۳۱. العرب والروم واللاتین، ص ۲۰.

32. Anna Comnena.

33. Mathieu d Edesse.

34. Michel Le Syrien.

کرده است. کتاب نثری ملال آور و غیرفصیح دارد. او نیز مانند مورخ مجهول به بیان روابط شرق و غرب مسیحی و نمایش دشمنی دو کلیسای شرق و غرب همت گمارده است.

نویسنده هر آنچه شنیده و یا برایش روایت کرده اند، به عنوان واقعیت پذیرفته و در کتاب ثبت کرده است و این از اهمیت اثر کاسته است.

3. Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantiam.

نویسنده آن فوجیه دو چارتر ۲۳ و نام عربی آن اعمال الفرنجة الحاجین الی بیت المقدس است ۲۴. او فرانسوی و از حاضران در مجمع کلرمون است. فوجیه دو چارتر که خود شاهد حوادث جنگهای اول صلیبی بوده، علاوه بر تاریخ سیاسی جنگها، وضع طبیعی را نیز بیان می کند. او حوادثی را بیان کرده که خود شاهد بوده، یا از شهود مشهور شنیده است.

کتاب حاضر در سه بخش تدوین شده است: بخش اول از مجلس کلرمون آغاز و با مرگ گودفروا در بیت المقدس انجام می پذیرد. بخش دوم از جانشین بلدوین اول تا مرگ او در عریش است و بالاخره بخش سوم شامل به قدرت رسیدن بلدوین دوم تا سال ۱۱۲۷ م می باشد و محتمل است که چارتر در این سال خود نیز مرده است.

بخش اول این کتاب را فرانسیس ریان به انگلیسی ترجمه و در سال ۱۹۱۶ منتشر کرده است. دو بخش اخیر توسط پروفیسور فنک ترجمه و مجموعه کامل آن در ۱۹۶۹ چاپ شده است. این مجموعه همان طور که اشاره شد در ۱۹۹۰ به عربی ترجمه شده است.

جنگ صلیب از نظر چارتر، یک جنگ مقدس دینی بود که میان مسیحیان و مسلمانان (به تعبیر مورخ بت پرستان)، شرقیها، ترکها، فارسها، اعراب و احباش ۲۵ رخ داد.

4. Historia Hierosolymitana.

نویسنده آن آلبرت داکس ۲۶، آلمانی و معاصر حمله گودفروا است. او تاریخ جنگهای صلیبی را از ۱۱۰۳ تا ۱۱۲۰ م روایت کرده است. او برخلاف مورخین هم مسلک خود، که به کلیسای شرق خصمانه می نگرند، ضد شرق و یونان نیست و در موارد مختلفی به خدمات و همکاریهای امپراتور بیژانس با مسیحیان غرب اشاره و اعتراف می کند.

مورخان دیگری نیز که خود معاصر جنگها بوده، اما در صحنه های جنگ حضور نداشته اند، کتبی برجای گذاشته اند که عبارتند از:

۵. بودری ده بورگه کتابی را به نام تاریخ بیت المقدس (Historia Jerosolimitana) نوشته است. او که خود در

ارامنه ساکن شام بوده اند^{۳۵}.

اما از آثار بعد از جنگ اول صلیبی آنچه می توان اشاره کرد، این است:

10. A Hi story of deeds done beyond the sea.

کتاب یادشده تألیف ویلیام صوری^{۳۶} است. او در حدود سال ۵۲۵هـ/ ۱۱۳۰م در بیت المقدس متولد شد. والدین او از فرانسویانی بودند که در جنگ اول صلیبی شرکت جسته و در فلسطین مستقر شدند. تحصیلات اولیه را در فلسطین و سپس در پاریس دنبال کرد. با زبانهای فرانسه، لاتین، عربی، یونانی و عبری آشنا بود^{۳۷}. همچنین زبان فارسی را می دانست^{۳۸}. سپس به دربار عموری اول،^{۳۹} پادشاه بیت المقدس، وارد شد و مناصب چندی را عهده دار شد. عموری پس از آنکه اوضاع مصر را آشفته دید،^{۴۰} تصمیم به انضمام مصر به فلسطین گرفت. در حین درگیریها با نورالدین بر سر مصر، عزم ثبت وقایع جنگ کرد. ویلیام صوری از این زمان تاریخ خود را نگاشت. ابتدا آن را اعمال عموری^{۴۱} نام نهاد و پس از آنکه تاریخ گذشته فرنگیها و روابط آنها با مسلمانان را ضمیمه کرد، نام اصلی و نهایی کتاب را بر آن نهاد. این منبع علاوه بر دربرداشتن تمام ویژگیهای سایر منابع غربی، به علت آشنایی مولف آن با زبان عربی، حُسن بهره گیری از منابع عربی و اسلامی را نیز داراست. این خود باعث شد تا حدودی تعصب سایر مورخان عربی را نداشته باشد. به قول ویل دورانت: «... انصافی که در توصیف خصال و سجایای نورالدین و صلاح الدین ایوبی رعایت کرد عامل مهمی در ایجاد حسن عقیده ای شد که اروپای مسیحی نسبت به این دو مرد کافر پیدا کرد»^{۴۲}.

تأثیرپذیری ویلیام صوری از تاریخنگاری مسلمین و آشناساختن جامعه اروپایی با مسلمانان و دولتهای اسلامی، از محاسن و ویژگیهای این تاریخنگار غربی مقیم شرق است. او همچنین جنگهای هراکلیوس با ایرانیان را در آغاز قرن هفتم میلادی شرح کرده است^{۴۳}.

۱۱. تاریخ سن لویی،^{۴۴} اثر ژان سیردو ژوتنویل^{۴۵}.

مولف کتاب در حدود ۱۲۲۴م، در فرانسه و در خانواده ای ثروتمند به دنیا آمد و کتاب خود را در ۱۳۰۹م پایان برد. در این زمان قریب هشتادوپنج سال از عمرش سپری شده بود. خمبول فکری و خطای حافظه او بدون تردید در نگارش این کتاب موثر بوده است. منابع او علاوه بر دیده های خود، شنیده ها و نیز کتابی متضمن سیره لویی نهم است که به نام آن اشاره نمی کند^{۴۶}. وی بسیاری از حوادث را تعلیل دینی

می کند و جنگ، پیروزی و اسارت را نتیجه رضایت پروردگار می داند. همچنین تصویر جالبی از اسماعیلیان مقیم شام و روابط آنها با صلیبیها ارائه می دهد.

ژوتنویل در آغاز کتاب شرح می دهد^{۴۷} که کتاب را به دو بخش کرده است:

۱. چگونگی ملکداری و سیاست لویی؛ ۲. کردار نظامی و فعالیتهای لویی در میدان جنگ.

شایان ذکر است که نویسنده خود از وابستگان به فتودالیزم آن روز اروپاست.

۱۲. فتح قسطنطنیه، تألیف ویل آردوئن^{۴۸}.

در آغاز جنگ چهارم صلیبی، مسیحیان که قصد اشغال مصر را داشتند، خود را محتاج کشتی و نیروی دریایی دیدند. در آن زمان دریای مدیترانه در دست ونیزیان بود. گروهی به نمایندگی از صلیبیها روانه ونیز شدند تا در باب کرایه کشتی گفتگو کنند. ویل آردوئن، اهل شامپانی، در زمره این گروه بود. او تاریخ جنگ چهارم صلیبی را به دور از هر ژرفنگری و تحلیل نوشته و فقط به ذکر حوادث پرداخته است^{۴۹}. او به تفصیل نقش جمهوریهای ونیز، پیزا و سایر شهرهای ایتالیا

۳۵. تاریخ جنگهای صلیبی، ناصری، ص ۵۹.

36. William of Tyre.

۳۷. تاریخ تمدن، ویل دورانت، ج ۴، ص ۱۳۷۱.

۳۸. حطین، مسیره التحریر... دار حسان، دمشق، سهیل زکار، ص ۱۸.

۳۹. او معاصر نورالدین زنکی بود و از سال ۱۱۶۳ تا ۱۱۷۴م در بیت المقدس سلطنت کرد.

۴۰. این آشفتنگی به علت ضعف خلافت فاطمی و درگیری بین ضرغام و شاور دو وزیر فاطمی بود.

41. Gesta Amalrioi Regis.

۴۲. تاریخ تمدن، ج ۴، ص ۱۳۷۲.

۴۳. تاریخ جنگهای صلیبی، استیفن رانسیمان، ص ۲۴. برای آشنایی بیشتر با سبک تاریخنگاری این مورخ مشهور صلیبی به مقدمه دوم دکتر سهیل زکار (مترجم عربی کتاب) مراجعه کنید. این کتاب با عنوان تاریخ الحروب الصلیبیه در دو جلد و توسط دارالفکر دمشق در سال ۱۴۱۰هـ چاپ شده است.

۴۴. این کتاب با نام القدیس لوئیس حیات و حملات علی مصر و السلام توسط دکتر حسن حبشی ترجمه شده و نگارنده از این ترجمه بهره گرفته است.

45. Jean Sire de Joinville.

۴۶. القدیس لوئیس...، ص ۷، مقدمه.

۴۷. همان، ص ۲۶.

48. Villehardouin.

۴۹. تاریخ جهانی، ش. دولاندن، ترجمه احمد بهمنش، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۸ش، ج ۱، ص ۴۱۴.

تفصیل از دو گروه شهسواران پرستشگاه (سواران هیکل) و شهسواران مهمان نواز (سواران قدیس یوحنا) سخن گفته است. از خواندنیهای سفرنامه اش درباره دو گروه سابق الذکر انطاعات و ثروتهای آنها در سرزمین شام است ۶۳.

۴. بنیامین تطیلی ۶۴. او از جهانگردان اسپانیولی و یهودی بود که از سال ۱۱۶۳ تا ۱۱۷۰ م در بیت المقدس حضور داشت. از ویژگیهای سفرنامه او بررسی وضع یهودیان در شام و فعالیتهای بازرگانی آنان است، که تا حدودی از چشم سیاحان مسیحی آن روزگار دور مانده بود. توضیح مفصل درباره اسماعیلیان و دروزیان لبنانی در آن روزگار و شکوفایی اقتصادی شهرهای ساحلی شام، خصوصاً شهر صور، از برجستگیهای سفرنامه اوست ۶۵.

۵. یوحنا فوکاس ۶۶. این سیاح که در حوالی سال ۱۱۸۵ م به بیت المقدس رفت، در جزیره کریت و در یک خانواده مذهبی به دنیا آمد.

را در جنگ چهارم بازگو کرده است. مورخ دیگر به نام روبرت کلماری، که از شرکت کنندگان در جنگ چهارم صلیبی بوده، کتابی به همین نام برجای گذاشته است ۵۰.

۱۳. تاریخ بیت المقدس، تالیف یعقوب دی وتری ۵۱. وی که اسقف شهر عکا و بیت المقدس بوده، در قرن سیزدهم میلادی با اعتماد بر کتاب ویلیام صوری تاریخ خود را نوشته است.

۱۴. توصیف سرزمین مقدس، تالیف برکارد ۵۲. او جهانگردی آلمانی بود که در سال ۱۲۸۰ م مناطق مصر و شام را درنوردید و مدت ده سال در فلسطین اقامت کرد. وی در این کتاب از ثروت مناطق اشغال شده توسط صلیبی و اهتمام بازرگانان ایتالیایی نسبت به آنها سخن گفت. جهانگرد دیگر آلمانی به نام لادولف، ۵۳ در سال ۱۳۵۰ م کتابی به همین نام و مضمون نوشت ۵۴.

۱۵. نوشته های کشیش کارپینی که از سوی اینوسان چهارم در سال ۱۲۴۵ م به دربار خان مغول رفت ۵۵.

۱۶. تاریخ بیزانس، نوشته نففور گریگوری ۵۶. او در این کتاب، تاریخ بیزانس را از سال ۱۲۰۴ تا ۱۳۵۹ م تحریر کرده و به اشغال بیزانس (قسطنطنیه) از سوی صلیبیها، تاریخ امپراتور روم شرقی و فعالیتهای اقتصادی صلیبی ها در مشرق زمین اشاره کرده است ۵۷.

ج - سفرنامه های جهانگردان اروپایی در بیت المقدس در روزگار صلیبی

۱. سایولف ۵۸. وی که از جهانگردان انگلیسی و احتمالاً از مردان کنیسه یا از علمانیین است در دهه اول قرن دوازدهم به صفحات شرق مدیترانه آمد و طی دو سال (۱۱۰۲ و ۱۱۰۳ م) در روزگار پادشاهی بلدوین اول آنچه را به عیان دید، نوشت. از خواندنیهای این سفرنامه، نزاع فاطمیها و صلیبیها در شهرهای ساحلی و برتری غیرقابل تصور نیروی دریای فاطمی نسبت به دشمن است ۵۹.

۲. فیلوس ۶۰. او رئیس خادمان کلیساهای انطاکیه در سال ۱۲۰۰ م بود. در سفرنامه او به روابط سیاسی و نظامی دولت صلیبی بیت المقدس با نیروهای اسلامی، خصوصاً اتابکان دمشق، به تفصیل اشاره شده است. سفرنامه او از سال ۱۱۱۸ تا ۱۱۳۰ م شامل می شود ۶۱.

۳. ژوآن ویرزبورگن ۶۲. او جهانگرد آلمانی بود که در فاصله سالهای ۱۱۶۰ و ۱۱۷۰ به بیت المقدس رفت و در سفرنامه خود اوضاع سیاسی، اقتصادی، نظامی، پزشکی و دینی دولت صلیبی بیت المقدس را مورد بررسی قرار داد و به

۵۰. العلاقات الاقتصادية بين الشرق والغرب في العصور الوسطی، عادل زيتون، دار دمشق للصباغة والنشر، دمشق، ص ۱۷.

51. Jacques de Vitry.

52. Burchard.

53. Ludolph.

۵۴. العلاقات الاقتصادية...، ص ۱۹.

۵۵. ایران و جهان از مغول تا قاجار، عبدالحسین نوائی، نشر هما، ص ۱۵.

56. Gregorae, N.

۵۷. العلاقات الاقتصادية...، ص ۲۱.

58. Saewulf.

59. Thomas Wright. Early Travels in Palestine, London 1848.

60. Fetellus.

۶۱. الرحالة الاوروبيون في مملكة بيت المقدس الصليبية ۱۰۹۹-۱۱۸۷

میلادی، محمد مونس احمد عوض، مکتبه مدبولی، قاهره، ۱۹۹۲ م.

62. Joannes Wirzburgensis.

۶۳. همان، ص ۱۲۴-۱۳۴.

64. Benjamin of Tudela.

65. William Wright. Early Travels in Palestine.

66. Joannes Phocas.